

HAJZER GERGŐ*

A populizmus értelmezési keretrendszerei**

I. Bevezetés

A technikai újítások, a világpolitikai-, valamint a világgazdasági változások egy olyan folyamatot indítottak be, melynek hatására a demokrata országok jelentős részében a választópolgárok, csalódva a hagyományos politikai pártokban, új megoldást keresve, merőben új mozgalmakat, új jelölteket, de legfőképpen az eddigiekkel való szakítást kezdték keresni. A „rég, korrupt” rendszerekkel való szakítás alternatívája, a „nép” akaratóból felemelkedő új politikai impulzusok, pedig arra hivatottak, hogy az országot „újra nagyszerűvé tegyék”. A megújulásra és a szakításra mutatott igény, válaszra talált és a populistá gondolkodásban, politikában és kommunikációban öltött testet.

Populizmus, populista egy főnév és egy melléknév, melyek az elmúlt években, különösen a pénzügyi válságot követően nem csak a tudományos, de a hétköznapi életben is egyre gyakrabban kerülnek elő. A populizmus fogalma nem csak politikai, de gazdasági vagy szociális dimenzióinak feltérképezésére különböző módszertani megközelítések mentén többféle elméleti és történeti kutatás született. „Klisé azzal a megállapítással kezdeni egy populizmusról szóló elemzést, hogy nincs széleskörű megegyezés [a fogalom] meghatározásáról, és azt így időben és térben egymástól eltérő, különböző jellegű szereplőkre alkalmazzák”¹ fogalmaz *Stijn van Kessel*, mindazonáltal leszögez-ném, hogy a populizmus értelmezésére tett eltérő definíciós kísérletek is sajnos azt bizonyítják, hogy fogalmi szinten továbbra sincs egybehangzó konszenzus. Jóllehet a kutatók részéről egy olyan meta-reflexív tendencia figyelhető meg, mely a „klisé” használva a jelenség több oldalának bemutatására koncentrálna, ezáltal lehatárolatlanul hagyva annak fogalmi kereteit. *Gellner* és *Ionescu* sokat idézett, mára klasszikusnak számító tanulmánykötetében hasonlóképpen vélekednek: „Jelen pillanatban nem fűződhet kétség a populizmus jelentőségéhez. Akár mint doktrína, akár mint mozgalom, nehezen megfogható és ezerarcú. Mindenütt felbukkan, de számtalan és gyakran ellentmondásos formákban. Van bármilyen, ezeket összekötő egységes vonás? Vagy ez a név

* PhD hallgató, SZTE ÁJTK Doktori Iskola

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ VAN KESSEL, STIJN: *Populist Parties in Europe*. Palgrave Macmillan. London, 2015. 2. p.

csak egymástól független tendenciák sokaságát fedi?”² A jelenség definiálhatatlanságának megközelítése már az említett kutatók előtt, *Isaiah Berlin* hasonlatában is tetten érhető, miszerint a populizmus olyan, mint Hamupipőke cipője: a lábbeli a kezünkben van, de a láb, amire ráhúzhatnánk, hiányzik.³ *Gellner* és *Ionescu* által feltett kérdésre a válasz tehát az, hogy „tisztá” populizmus nem létezik, ehelyett az jellemzőbb, hogy a fogalom bizonyos jellemvonások mentén körvonalazódik, azonban az idő előrehaladtával újraértelmezése elkerülhetetlen.

Jelen tanulmány célja, hogy segítséget nyújtson a populizmus fogalmának értelmezéséhez. Elsőként a populizmus és a demokrácia kapcsolatának elemzésére koncentrálok, melynek segítségével a tanulmány második részében könnyebben értelmezhetővé válnak a fogalom definíciós megközelítései. A tanulmány második felében, főként külföldi szakirodalomra támaszkodva, rendszerezve az egyes elképzelések előnyeit és hátrányait, három különböző értelmezési keretrendszert mutatok be. E három megközelítés szerint a populizmus nem más, mint egy (1) ideológia, (2) politikai stratégia, (3) politikai kommunikációs stílus. A három elképzelés nem írja felül egymást. Mind a három „út” elfogadott, tudományosan megalapozott.

II. A populizmus és a demokrácia kapcsolata

A fogalmi keretrendszerek áttekintését megelőzően a populizmus demokráciához fűződő viszonyát elemzem. A politikai üzenetek leegyszerűsítésével, a társadalom két pólusúként értelmezésével a populizmus terjedésének egyik következménye lehet a politikai intézményrendszer demokratikus mivoltának jelentős csökkenése. Azonban ha más oldalról közelítjük meg, akkor a populizmus pont, hogy a népet megszólítva igyekszik elősegíteni a polgárok nagyobb fokú politikai szerepvállalását. Gondoljunk csak bele: a politikai hatalom néptől való eredeztetésének hangsúlyozása, a népre való támaszkodás retorikájában nem egy demokratikus állami berendezkedést és működést prognosztizál? A válasz ebben az esetben két oldalról megközelíthető, hiszen vannak kutatók, akik úgy vélik, hogy a kérdésben foglaltak csak hamis ígéretek, amelyek korántsem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, sőt a populisták célja végső soron a diktatúrák kialakítása. Míg mások szerint a populista mozgalmak egyfajta politikai megújulást hordoznak magukban, amely csak növeli és mélyíti a demokráciát az egyes országokban. Bár a mérleg nyelve eldőlni látszik, a szakirodalom tekintetében továbbra sincs egyöntetű megegyezés, hogy negatív vagy pozitív jelenséggént kell értelmezni a populizmust a demokrácia épségére nézve.

A negatív értelmezés túlsúlyával szemben, a pozitivista felfogás szerint a populizmus egyes esetekben támogathatja a befogadóbb politikát, és kiterjesztheti a demokráciában való részvételét az eddig a társadalom szélére sodródott, marginális szereplők bevonásával. Erőteljes és közvetlen retorikájával és politikájával egy olyan eszköz,

² IONESCU, GHITA – GELLNER, ERNST (szerk.): *Populism: Its Meanings and National Characteristics*. Macmillan. New York, 1969. 1. p.

³ KRASTEV, IVAN: *Populism Today*. Aspen Institute, 2008. 22–23. pp.

melynek segítségével egy társadalmi csoport újraszabhatja és kiegyenlítheti a demokratikus hatalom birtokosainak összetételét.⁴ Az új és a meglévő törésvonalak mentén új politikai szereplők megjelenésével nem csak a demokratikus rendszer átalakulásához, de végső soron társadalmi megújuláshoz vezet. Mint ahogy azt láthattuk például Argentínában 1951-ben, amikor *Juan Domingo Perón* az argentin nőknek szavazati jogot biztosított. Ugyanígy, a populizmus nélkül megvalósíthatatlanok lettek volna az argentin, mexikói, perui és venezuelai munkásmozgalmak. De ide sorolhatók *Hugo Chávez* vagy *Evo Morales*, akik ugyancsak a politikai szerepvállalás kiszélesítéséért és könnyítéséért hoztak bizonyos intézkedéseket. *Chávez* esetében ez az úgynevezett *circulos bolivarianos* (bolivári körök), tanácsokban öltött testet, amik nyolc-tíz fős öngazgató helyi szervezetekként, pénzügyileg függetlenül – bár zömében a *Chávez*-kormány által biztosított forrásokból – kezdtek el különböző helyi, közösségi beruházások megvalósításán dolgozni.⁵ Ugyanakkor *Morales* 2009-es alkotmánymódosítása ugyancsak tökéletes példa a politikai szerepvállalás kiszélesítéséért való küzdelemnek, amibe az őslakosok jogainak kiszélesítése mellett a népi kezdeményezések intézménye is bekerült.⁶ A társadalom kirekesztett rétegeinek mélyebb politikai integrációjának céljával létrejött BSP (Bahujan Samaj Party) Indiában kifejezetten azt a célt tűzte ki magának, hogy a meglehetősen merev indiai kasztrendszer át gondolva több politikai hatalmat biztosítson a kasztrendszer alsó rétegeibe születő indiai polgároknak.⁷ Ezek alapján nem tűnik túlzásnak *Drake* azon kijelentése miszerint: „a populizmus általában véve előremozgatta a demokrácia kerekét, egyszerre támogatva a demokratikus magatartást, valamint felkarolva az alsóbb osztályokat és a társadalmi igazságosságért folytatott harcuk küldetését.”⁸ Egy másik példa az a progresszív mozgalom, mely az Egyesült Államokban bontakozott ki a XIX. század végi gazdasági válság, valamint a közlekedés, gyártás, kommunikáció és világkereskedelem területein végbemenő technológiai fejlődés hatására. A Populista Mozgalom farmerek, munkások és alsó-középosztálybeliek összefogásaként indult s végül milliók számára szélesítette ki a politikai szerepvállalás lehetőségét az akkortájt tapasztalt kemény vállalati hatalom ellen. Ahogy történeti elemzésében *Postel* is kifejti: a Populista Párt egy fajta gazdasági reformokért demokratikus úton harcba szálló mozgalom volt.⁹ A populizmusnak tehát nem kell szükségszerűen anti-demokratikus jelleget ölteni.

Leszögezendő azonban, hogy az előbbieken említett elemzések java része az Európán kívüli országok politikai fejlődését vizsgálva jutottak arra a következtetésre, hogy a populizmus korántsem egy tűzzel-vassal üldözendő fogalom. Ezzel ellentétben az európai populizmust vizsgálók körében már sokkal nagyobb a populizmussal való ellenszenv. A negatív szemlélet szerint a populizmus, mint egy vírus, egy járvány, akadály

⁴ URBINATI, NADIA: *Democracy and Populism*. Constellations 1998/1. 111. p.

⁵ HAWKINS, KIRK A.: *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*. Cambridge University Press. Cambridge, 2010. 166–195. pp.

⁶ GRAY MOLINA, GEORGE: *The Challenge of Progressive Change under Evo Morales*. in: WEYLAND KURT – HUNTER WENDY – MADRID RAÚL L. (szerk): *Leftist Governments in Latin America: Successes and Shortcomings*, Cambridge University Press. New York, 2010. 62. p.

⁷ SUBRAMANIAN NARENDRA: *Populism in India*. SAIS Review 2007/27/1, 89–90. pp.

⁸ DRAKE, PAUL W.: *Between Tyranny and Anarchy: A History of Democracy in Latin America, 1800–2006*. Stanford University Press. Stanford, 2009. 164. p.

⁹ POSTEL, CHARLES: *The Populist Vision*. Oxford University Press. Oxford, 2007. 4. p.

nélkül terjed és támadja a többpártrendszerű politikai rendszereket.¹⁰ A demokrácia intézményrendszerével való kapcsolat elemzése során, *Canovan* a demokráciát érintő paradoxonra hívja fel a figyelmet, melyben annak funkcionális működéséhez gyakran elengedhetetlenek a polgárok számára helyenként komplex, átláthatatlan döntéshozatali eljárások, s pontosan ez a diszfunkció az, ami a populisták a fennálló képviseleti rendszer elleni érveinek teret enged.¹¹ *Canovan* a populizmust a demokrácia „árnyékaként” tárgyalja, egy olyan jelenségként, melynek legitimációs forrása maga a demokrácia, hiszen retorikájában az „elittől” a „népnek” adva a hatalmat a népszuverenitás elvének mentén legitimálja magát.¹² Hasonló megközelítést alkalmaz *Arditi* is, aki a demokrácia „szelleme” képében jeleníti meg a populizmust, mely egyszerre kísért és figyelmeztet veszélyre.¹³ Valami nem működik jól a demokráciában a populizmus megjelenése és terjedése pedig erre figyelmeztet.

A nem konszolidált demokráciákban tehát a populista vezérek a rendszerellenes mi-voltuktól, a szerintük néptől kapott hatalomtól, valamint a demokratikus intézményekkel való szembenállásukból fakadóan képesek erodálni a demokratikus intézményeket, és tekintélyuralmi rendszer irányába taszítani az államot.¹⁴ Európa esetében különösen kirívóvá válik a Közép-és Kelet Európai régió populista hulláma, mely a 2008-as pénzügyi válságtól kezdődően mutat olyan autoriter jelleget, mely többek közt a hatalmi ágak szétválasztását is fenyegeti.¹⁵ Mindazonáltal ennek jeleire már korábban felhívta a figyelmet *Krastev*, aki a populizmust és az illiberalizmust látta a régió politikai életében tartós egyaránt pozitív és negatív változásokat hozó jelenségeknek.¹⁶ Jósolata az évek előrehaladtával beigazolódott. Hozzá hasonló következtetésre jut *Kaltwasser* is, aki szerint a populizmus és demokrácia kapcsolatában a populizmus regionális előfordulási változatainak van kulcsszerepe. A regionális változatok kialakulását és megoszlását két kérdés köré csoportosítja: (1) hogyan definiálja az adott populista mozgalom a „népet”, (2) melyek az ön-kormányzás korlátai.¹⁷ Míg az első kérdéskör tekintetében az európai populizmus a nép etnikai összetételére fókuszál hasonlóan az észak-amerikai populizmushoz ahol a bevándorlás ellenességén van a hangsúly, addig a latin-amerikai populizmus az etnikailag és társadalmilag marginális szerepre szoruló mobilizálásában látja a megoldást. A második kérdéskörben a populisták szemében, *Kaltwasser* szerint, Európában az Európai Unió jelenti a legnagyobb fenyegetettséget a nemzeti szuverenitás és az önálló döntéshozatal tekintetében; Latin-Amerikában pedig folyamatos alkot-

¹⁰ BARTOLINI, STEFANO: *Political Parties, Ideology and Populism in the Post-Crisis Europe*. Poros Conference 7–10 July 2011. 9. p.

¹¹ CANOVAN, MARGARET: *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*. In: Meny, Yves – Surel, Yves (szerk.): *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave. New York, 2002. 25. p.

¹² CANOVAN, MARGARET: *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. *Political Studies* 1999/47. 3. p.

¹³ ARDITI, BENJAMIN: *Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan*. *Political Studies* 2004/52. 141. p.

¹⁴ LEVITSKY, STEVEN – LOXTON JAMES: *Populism and competitive authoritarianism in the Andes*. *Democratization* 2012/20/1. 107–136. pp.

¹⁵ BÍRÓ-NAGY ANDRÁS – GYŐRI GÁBOR – KADLÓT TIBOR: *A populizmus az új korszellem?* Friedrich-Ebert-Stiftung Büro. Budapest, 2015. 16. p.

¹⁶ IVAN KRASTEV: *The Strange Death of the Liberal Consensus*. *Journal of Democracy* 2007/18/4. 56–63. pp.

¹⁷ KALTWASSER, CRISTOBAL ROVIRA: *The Responses of Populist to Dahl's Democratic Dilemmas*. *Political Studies* 2013/62/3. 471. p.

mánymódosításokra van szükség, ahhoz hogy figyelembe vehessék az emberek akaratát. *Kaltwasser* értelmezése arra mutat rá, hogy a populizmus nem feltétlen antidemokratikus, csupán egy másfajta alternatívát kínál bizonyos kérdésekben. A radikális nézetekkel való azonosítás tehát behatárolja és leminősíti a jelenséget valamilyen xenofób, euroszeptikus, szélsőjobbaldalt kiegészítő ideológiává. Így azonban téves következtetésekre jutunk, ugyanis Európában ugyanúgy megtalálható a baloldali populizmus: gondoljunk csak a görög Syrízára vagy a spanyol Podemosra. Ugyancsak hiba lenne kőbe vésni a „nép” definíciójára tett populista megközelítéseket, hiszen kampányról kampányra változhat egy párt retorikája a politikai környezettől függően.

Összességébe véve azonban azzal egyetérthetünk, hogy a populizmus egyszerre funkcionál a demokrácia épségének vészjelzőjeként, valamint akár magát a liberális demokráciát is illiberilitásba taszíthatja. Ez utóbbi függhet a demokrácia konszolidáltságának fokától vagy éppen attól, hogy a populista kommunikációt folytató politikai szereplők ellenzékben vagy kormányon vannak-e. A nép nevében folytatott rendszerellenes retorika azonban egyre kevésbé válik fenntarthatóvá a kormányra kerülés után. Ekkor válhat szükségessé egy tematikus váltás, mely során egy a népet fenyegető nemzetközi háttérhatalom (Amerika, Brüsszel, civilszervezetek) szuggessziója kerül előtérbe. Mindazonáltal, mélyebbre tekintve a következmények – a demokrácia beágyazottságától függetlenül – társadalmi és politikai változások lehetőségét jelentik, amelyekre az államok (valamint a populista és a nem populista pártok és politikusok) más és más választ adnak.

III. A populizmus definíciós megközelítései

A populizmus fogalmának meghatározásával, mint ahogy arra az előbbiekben is utaltam, a társadalomtudományok képviselőinek széles spektruma kísérletezett. Azonban egyetemesen elfogadott definíció nem született. Ennek oka a jelenség politikatudományi vetületének megragadhatatlanságában keresendő. Az alábbiakban három olyan definíciós lehetőségről olvashatunk, melyek mind a mai napig meghatározzák a populizmusról vagy a populista jellegről kialakult gondolkodást. Elsőként talán a legelterjedtebb definíciós kísérletet mutatom be, mely a populizmust egyfajta ideológiaként kezeli, majd a populizmust mint politikai eszközt tárgyaló elképzelésről lesz szó és végül egy olyan lehetőségről, mely a populista politikai kommunikáció meghatározásával értelmezi a XXI. század Európájában felerősödő jelenséget.

1. A populizmus mint ideológia

A populizmus ideológiaként való értelmezéséhez elsősorban onnan kell kiindulnunk, hogy a fogalom korántsem értelmezhető olyan hagyományos értelemben vett, komplex ideológiaként, mint a liberalizmus vagy a konzervativizmus. Éppen ezért a kutatók „thin ideology”-ként azaz „vékony ideológiaként” határozzák meg.¹⁸ Tehát nincsenek jellem-

¹⁸ STANLEY, BEN: *The thin ideology of populism*. Journal of Political Ideologies 2008/13/1. 106. p.

zően populista szakpolitikák (nincs populista kereskedelem-, kül-, bel- vagy egészségpolitika). Bár az így meghatározott populisták viszonyulása ezekhez az ügyekhez mutathat hasonlóságot, de nem ez fogja őket elválasztani a nem-populista politikai szereplőktől. A populizmus nem értelmezhető a tradicionális baloldali-jobboldali spektrum keretei között. *Stijn van Kessel* is rámutat arra, hogy Európában „a populizmust idegenyülülő politikával, valamint a szélsőséges és radikális jobboldal pártjaival szokás azonosítani (és emiatt veszélyesnek ítélni)”. Picit később megjegyzi, hogy más régiókban teljesen más gondolkodást azonosítanak a populizmussal, melyről már fentebb jómagam is említést tettem.¹⁹ Nem szabad elfelednünk, hogy a közelmúltban Európa szerte is egyre komolyabb sikereket érnek el a baloldali populista politikai szereplők úgy, mint a Sziriza győzelme vagy a spanyol Podemos kulcsszerepe mind a 2015-16-os kormányalakítási folyamatok, valamint a 2018-as *Manuel Rajoy* miniszterelnök megbuktatását eredményező bizalmatlansági szavazás kapcsán. Így tehát európai szinten is elképzelhető, hogy egy populista párt a szociális egyenlőségért vagy a kisebbségek kirekesztése ellen küzdjön.

A fenti irányból kiindulva született meg *Cas Mudde* definíciója, amely bár igyekezett feloldani a populizmus politikai spektrumon való értelmezését, azonban továbbra is jellemzően a szélsőjobboldali populizmust vizsgálók körében élvez igen nagy népszerűséget.²⁰ E szerint a populizmus egyfajta „vékony ideológia”, mely történelmi korszakokon és földrajzi határokon túl a politikai ideológiákon is átível, azaz a politikai spektrum bal, centrum és jobb oldalán is észlelhető, egy „vastag” ideológiához társulva. Továbbá, a jelenség két antagonisztikus csoportra osztja a társadalmat: a „korrumpált elitre” és a „tisztá népre”.²¹ Nem kisebbítve *Mudde* népszerűségét szeretném megjegyezni, hogy a nép-elit antagonisztikus szembenállását már előtte 1956-ban *Edward A. Shils* is megragadta, aki szerint: „A populizmust az a felfogás színezi miszerint az emberek nem csupán egyenlők az uralkodóikkal, de valójában jobbak is náluk és jobbak az osztályoktól – a városi középosztálytól – amiket az uralkodói hatalommal azonosítanak.”²² *Mudde* elit-nép felosztásához kapcsolódóan *Paul Taggart* populizmusát is meg kell említeni. Tanulmányában egy sokkal részletesebb, hat pontos definíciót követően jut arra a következtetésre, hogy a populizmus középpontjában valójában nem a „nép” áll, hanem a „heartland”, amit háterszáznak lehet fordítani, de valójában nem más, mint egy utópisztikus, romanticizált életfelfogás, mely a jólét ígérését vetíti elé.²³ A *heartland* fogalma és értelmezése arra mutat rá, hogy a „nép” akaratára való hivatkozás a populisták számára is csupán egy retorikai fogás, ugyanis legközelebb a közvetlen demokrácia eszközeivel és folyamatos népszavazásokkal lehetne kideríteni, hogy mit is

¹⁹ VAN KESSEL 2015, 2. p.

²⁰ Lásd: MUDDE, CAS: *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 2007. STANLEY, BEN 2008; HAWKINS 2010; PAUWELS, TEUN: *Measuring Populism: A Quantitative Text Analysis of Party Literature in Belgium*. Journal of Elections, Public Opinion and Parties 2011/21/1. 97–119. pp.; ROODUJN, MATTHIJS – DE LANGE, SARAH – VAN DER BRUG, WOUTER: *A populist Zeitgeist? Programmatic contagion by populist parties in Western Europe*. Party Politics 2012/20/4. 563–575. pp. KALTWASSER, CRISTOBAL ROVIRA 2013.

²¹ MUDDE, CAS: *The Populist Zeitgeist*. Government and Opposition 2004/39/4. 542–563. pp.

²² SHILS EDWARD A.: *The Torment of Secrecy*. Free Press. New York, 1956. 101. p.

²³ TAGGART, PAUL: *The Populist Turn in the Politics of the New Europe*. Paper prepared for presentation at the 8th Biannual International Conference of the European Union Studies Association conference. Nashville, 2003. 11. p.

akar a „nép”, a populisták viszont könnyedén azonosítva a különböző társadalmi problémákat a nép akaratának titulálva kínálnak megoldásokat.

Az ideológiaként való értelmezés egy másik sarokpontja, ha egy másik ideológiához „társítva” használjuk a populizmust, az antagonisztikus csoportok szubsztantív tartalmának kifejtése nélkül, akkor helyenként a másik „vastag” ideológia diskurzusa kerülhet előtérbe az elemzések kapcsán, a populizmus így csak retorikai elemként jelenik meg. Ennek okát akár a „vékony ideológia” koncepciójában is megtalálhatjuk, hiszen ahogy *Paris Aslanidis* is fogalmaz akár bármilyen politikai felfogás tekinthető „vékony ideológiának”, mindaddig, amíg az rendelkezik a megfelelően kisszámú alapvető elemmel, mely az adott „vastag ideológia” mentén folytatott politikát kiegészítve elengedhetetlenné teszi az összevont értelmezést.²⁴

Mudde meglehetősen tömör definíciója a legtöbb tudományos kutatás igénynek megfelel, hiszen könnyen azonosíthatóvá teszi a populista/nem-populista pártokat, politikusokat. Segítségével fel lehet vázolni egy olyan kört, mely elég szűk ahhoz, hogy ne tartozhasson minden párt a populisták közé. Mindazonáltal megjegyezendő, hogy ez a szűkített kör olyan elemeket is tartalmazhat, akiket a vizsgált időpontban a kutató populistának bélyegzett, de az idő előrehaladtával kiesik ebből a meghatározási fogalomból. Sokkal többször esik meg azonban ennek az ellenkezője, tehát, hogy olyan politikai erőket kezdenek populistának nevezni, akik azt megelőzően korántsem estek a definíciós körbe. Éppen ezért leszögezhetjük, hogy a populista/nem-populista distinkció által kialakított körben lévő politikai szereplők folyamatos mozgásban vannak.

2. A populizmus mint politikai stratégia

A populizmus egy másik értelmezési keretrendszereként fogható fel az a fajta megközelítés, ahol a populizmust, mint politikai stratégiát vázolja fel a szakirodalom. Ez a fajta megközelítés zömében a latin-amerikai populizmust vizsgáló szociológusok és politológusok körében hódított teret. E szerint az irányvonal szerint a populizmust, mint eszközt kellene vizsgálnunk a szakpolitikák, a politikai szereplők és a társadalom mobilizálása tekintetében. A szakpolitikákra vonatkozóan a populista politika értelmezhető gazdasági újraelosztási, államosítási, valamint rendszerellenes mobilizációs törekvésként.²⁵ Mindazonáltal a szakpolitika orientált definíció nem bír megküzdeni az eltérő történelmi variációk felbukknásával, különös tekintettel Latin-Amerikában, ezért *Weyland* a populista politikai stratégia középpontjába már magát a vezért állította. Definíciójában megjelenik a populista vezér, aki egy olyan végrehajtói hatalommal rendelkezik, – vagy szeretne rendelkezni – melyet közvetlenül, politikai intézményrendszer nélkül egy szervezetlen tömeg biztosít számára.²⁶ A definíció lényegi eleme itt tehát nem a különböző politikák tartalma és

²⁴ ASLANIDIS, PARIS: *Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective*. *Political Studies*, 2015/64/1, 92. p.

²⁵ MADRID, RAÚL L.: *The rise of ethnopopulism in Latin America*. *World Politics* 2008/60/3, 482 p. Lásd még: ACEMOGLU, DARON – EGOROV, GEORGY – SONIN, KONSTANTIN: *A Political Theory of Populism*. *The Quarterly Journal of Economics*, 2011/128/2, 771–805. pp.

²⁶ WEYLAND, KURT: *Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics*. *Comparative Politics*, 2001/34/1, 14. p.

nem is diskurzusok stílusa (ahogy azt majd egy másik értelmezési keretrendszerrel látni fogjuk), hanem a politikai szereplők, szervezetek egymáshoz fűződő viszonya. Ebből kiindulva *Steven Levitsky* és *Kenneth Roberts* az eszközként használt populizmust egy fentről lefele irányuló mobilizációként értelmezi, aminek az élén a *Weylandnél* látott, jól definiálható vezér áll, aki meg akarja változtatni a politikai vagy gazdasági elitet az általa definiált „nép” számára.²⁷ *Urbinati* hasonlóképpen vélekedik, amikor a populizmus megvalósulásához a hatalom iránti vágy mellé a vezető személyét, de legfőképpen a kidolgozott stratégiát állítja. Elképzelése szerint ugyanis a populizmus több mint pusztán retorika, viszont amennyiben bármelyik hiányzik a hármából, akkor csupán egy populáris vagy tiltakozó mozgalmról beszélhetünk.²⁸

Barr egyfajta hidat képezve a politikai stratégia és politikai kommunikációs értelmezési keretrendszer között azonban már úgy véli, *Alberto Fujimori* példáján bizonyítva, hogy a populista vezér alakjához a karizma nem feltétlen szükséges elem.²⁹ Szerinte a populizmus nem más, mint egy tömegmozgalom, melyet egy kívülálló irányít a hatalom megszerzése és/vagy megtartása érdekében rendszerellenes szólamokat használva, gyakran népi kezdeményezésekhez folyamodva.³⁰ *Barr*, kívülállója elemzésekor azonban nem az üzenetek tartalmára fókuszál, hanem a széles politikai kontextusában vizsgálja a szereplőt.

3. A populizmus mint politikai kommunikációs stílus

A harmadik értelmezési keretrendszer, melyet a releváns szakirodalom áttekintése kapcsán felállíthatunk, a populizmust a politikai kommunikáció irányából közelíti meg. Az előbb említett *Barr* művében is megjelennek *de la Torre* azon gondolatai, mely szerint a populizmus egy retorikai stílus, mely a politikát a nép és az oligarchák közti morális és etikai küzdelemre vetíti ki. Ugyancsak ezt a fajta bináris koncepciót erősíti *Hawkins*, aki összehasonlító példákon keresztül jut arra a következtetésre, hogy a populizmus nem más, mint egy olyan politikai diskurzus, mely a politikai konfliktusokat két póluson értelmezi.³¹ Ez a két pólus hasonlóképp jelenik meg *Kazin* munkájában is, aki az amerikai populizmus történeti elemzése során értelmezi olyan politikai stílusként a jelenséget, mely az „ők” és „mi” ellentétén alapul.³² Ez a fajta antagonisztikus szembenállás bár megjelenik a már bemutatott *Mudde* féle „vékony ideológia” koncepcióban is, itt azonban *Kazin* politikai nyelvként, kifejezésmódként definiálja a populizmust, melyet a jobb és baloldal, a liberális és konzervatívok egyaránt, stratégiai megfontolások mentén használnak, annak érdekében, hogy magukhoz ragadják a tömegek támogatottságát. Ezek alapján tehát megállapítható, hogy a populista politika nem csak a szélsőséges

²⁷ LEVITSKY, STEVEN – ROBERTS KENNETH M. (szerk.): *The Resurgence of the Latin American Left*. John Hopkins University Press. Baltimore, 2011.

²⁸ URBINATI, NADIA: *The Populist Phenomenon*. *Raisons politiques* 2013/3/51. 139. p.

²⁹ BARR, ROBERT R.: *Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics*. *Party Politics* 2009/15/1. 40. p.

³⁰ BARR 2009, 38. p.

³¹ Lásd: HAWKINS, KIRK A.: *Is Chavez Populist?: Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective*. *Comparative Political Studies* 2009/42/8. 1040–1067. pp. HAWKINS 2010.

³² KAZIN, MICHAL: *The Populist Persuasion: An American History*. Cornell University Press. Ithaca, 1995.

politikai szereplők retorikájában figyelhető meg, de az intézményesült pártok tekintetében is tetten érhető. Továbbá kiindulva abból, hogy a politikai szereplők sokkal könnyebben változtatják meg politikai kommunikációs stílusukat, mint az ideológiát, melyet képviselnek, arra a következtetésre juthatunk, hogy a populista stílus rendelkezik különböző variációkkal, változatokkal.³³

A populizmus mértéke, illetve a variációk lehetősége jelennek meg *Deegen-Krause* és *Haughton* munkájában is, melyben a szerzőpáros a populizmust, mint a politikai megnyilvánulás egy jellemvonását értelmezi, elvetve azt a kétkomponensű különbségtételt, melyben egy adott politikai szereplőt populistának vagy nem populistának állítanánk be.³⁴ Ezzel pedig a populizmust vizsgáló skálánk arra koncentrál, hogy melyik politikai személy milyen mértékben rendelkezik populista elemekkel. A tág értelmezési rendszert forradalmasítva *Krämer* arra a megállapításra jut, hogy azzal ellentétben, hogy a populista pártokat vennénk a populizmus normál megjelenésének, sokkal tanácsosabb lenne a „normál” pártokat populistaként kezelni, így téve ideológiai szempontból semlegessé a populista politikai kommunikációt.³⁵ Ez a semlegességi elem jelenik meg már *Jagers* és *Walgrave* „üres” populizmusában is, ahol minimalista definíciójában, a szerzőpáros, egy univerzális értelmezési keretet ad a populizmus fogalma számára, mely a meghatározás szerint kommunikációs stratégiájában a népre hivatkozik.³⁶ A nép fogalma pedig az egyes politikai diskurzusok tartalmában lesz megtalálható. Ideológiamentessége révén a populista politikai kommunikációhoz tehát egyaránt nyúlhatnak az intézményesült pártok és politikusaik, valamint a politikai skálán szélsőséges helyet foglaló pártok és politikusaik is. Ebből adódóan a populista kommunikáció vizsgálata szorosan kapcsolódik az egyes kommunikátorok üzeneteinek tartalmi elemzéséhez. A tartalom és diskurzus elemzések kapcsán pedig olyan kérdésekre kaphatunk válaszokat, melyek a populista politikai kommunikáció tartalmát és hatásait vizsgálják a politikai kommunikáció szereplői között. Az „üres” populizmus definíciójának használata során azonban elengedhetetlen, hogy úgynevezett alstílusokat különböztethessünk meg, ugyanis nem jelenthető ki az például, hogy *Emmanuel Macron* populista stílusa megegyezik *Marine Le Pen* stílusával, vagy Magyarország tekintetében a Fidesz populista kommunikációs stílusa megegyezne a Jobbik, az MSZP és más pártok kommunikációs stílusával. Ugyanakkor mindegyik esetben a cél ugyanaz: megszerezni a hatalmat. Az azonban hogy milyen témák kapcsán, milyen felületeken, valamint milyen stratégiát követve alkalmazzák a populista stílust eltérő lehet. Az európai és magyarországi populizmus vizsgálatának esetében ez a fajta szemlélet sokkal színesebb vizsgálati eredményekkel kecsegtet, így egyes kutatók szerint sokkal ésszerűbb ezt a koncepciót alkalmazni mind az európai, így a magyarországi populista politikai kommunikáció tárgyalásának esetében.³⁷

³³ Lásd.: HAWKINS 2009, PAUWELS 2011.

³⁴ DEEGAN KRAUSE, KEVIN – HAUGHTON, TIM: *Toward a more useful conceptualization of populism: Types and degrees of populist appeals in the case of Slovakia*. *Politics & Policy* 2009/37/4. 822. p.

³⁵ KRÄMER, BENJAMIN: *Media Populism: A Conceptual Clarification and Some Theses on its Effects*. *Communication Theory* 2014/24/1. 48. p.

³⁶ JAGERS, JAN – WALGRAVE, STEFAAN: *Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium*. *European Journal of Political Research* 2007/46/3. 319–345. pp.

³⁷ AALBERG ET AL. (szerk.): *Populist Political Communication in Europe*. Routledge. New York, 2017.

A XXI. század politikai kommunikációjában fokozatosan egyre nagyobb szerepet játszik a perszonalizáció, melynek okait akár a polgárok pártokhoz való kötődésének fellazulásában vagy egy sajátos, a politikára irányuló „média logika” kifejlődésében is kereshetjük.³⁸ A populista politikai kommunikáció egy olyan tendenciája bontakozott ki a 2010-es évekre melynek megértéséhez a mediatizáció és önmediatizáció fogalmi párosának értelmezésével kerülhetünk közelebb. A mediatizáció fogalma a tradicionális média átalakulásával nyer értelmet. A jelenség politikatudományi vetületének egyik első kutatója *Daniel Boorstein* volt, aki bár nevén nem nevezte, de a politikusok mediatizációjának jelenségét írta le, akkor, amikor felismerte, hogy a politikusok kihasználják azt a pseudo-valóságot, melyet a média épít fel a közönsége számára.³⁹ A fogalom 90-es évektől különböző értelmezésekben öltött testet: hol egy történelmi folyamatként,⁴⁰ hol pedig gyűjtőfogalomként.⁴¹ *Strömback* a mediatizáció négy fázisát különíti el.⁴² Az első fázis a politika mediációja, azaz amikor a tömegmédia válik a legfontosabb kommunikációs csatornává a politikai szereplők és az állampolgárok között. A második fázisban a média a politikától függetlenebbül és nem a politikai logikát követve működik, hanem működése közben a médialogikát használja, mely elvezet minket a harmadik fázishoz, mely során a média olyan mértékben független a politikai rendszertől, hogy az kénytelen üzeneteit a média befogadásához adaptálni. A negyedik fázisra a politikai szereplők már nem kényszernek élik meg a folyamatot, hanem belátva annak ténytudósítását, igyekeznek előnyükre fordítani. Felismerik, hogy a média által kialakított valóság kelendőbb, mint az objektív, tárgyilagos tájékoztatás, így aztán nem csak hogy adaptálják a médialogikát, de kommunikációjuk során a médialogika lesz a vezérelv. *Mazzoleni* azonban *Strömback* első fázisát, tehát a mediációt szükségképpen külön értelmezi, azzal az érvel, hogy a médianak hivatása a különböző tartalmak közvetítése, így a politikai tartalom csatornázása is, miközben a mediatizáció egy olyan komplex folyamat, mely a médialogikához kapcsolódik.⁴³ A médialogika egyik legismertebb kutatója, *Altheide* gondolatai a fentebb említett két értelmezési lehetőség egyfajta egységbe szerveződését jeleníti meg. Szerinte ugyanis a mediáció az eltérő médiumok médialogikai hatását jelenti. Miközben a mediatizáció ezt a folyamatot foglalja magába ideértve az intézményesedést és a média formáinak keveredését.⁴⁴ Ez a jelenség a közösségi média tekintetében is megfigyelhető, de többdimenziós és többirányú jellege miatt nem tekinthető lineáris folyamatnak. Bár a mediatizáció folyamata egyfajta automatizmusnak tekinthető, a közösségi médiában megjelenő és aktív politikai szerep-

³⁸ KRIESI, HANSPETER: *Personalization of National Election Campaigns*. Party Politics 2017/18/6, 826. p.

³⁹ BOORSTEIN, DANIEL J.: *The Image: A Guide to Pseudo-Events in America*. Vintage Books. New York, 1992. [1961].

⁴⁰ Lásd: LIVINGSTONE, SONIA: *On the Mediation of Everything: ICA Presidential Address 2008*. Journal of Communication 2009/59/1. 1–18. pp.

⁴¹ Lásd: DEACON, DAVID; STANYER, JAMES: *Mediatization: Key Concept or Conceptual Bandwagon?* Media, Culture & Society 2014/36/7. 1032–1044. pp.

⁴² STRÖMBÄCK, JESPER: *Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics*. The International Journal of Press/Politics 2008/13/3. 228–246. pp.; Lásd még: STRÖMBÄCK, JESPER – ESSER, FRANK: *Introduction: Making Sense of the Mediatization of Politics*. Journalism Practice 2014/8/3. 245–257. pp.

⁴³ MAZZOLENI, GIANPIETRO: *Mediatization of Politics*. In: Donsbach, Wolfgang (szerk.): *The Concise Encyclopedia of Communication*. Wiley-Blackwell, Chichester 2015. 378–380. pp.

⁴⁴ ALTHEIDE, DAVID L.: *Media Logic, Social Control, and Fear*. Communication Theory 2013/23/3. 226. p.

lők tekintetében azonban jellege átalakul. Ekkor a politikai szereplők már akár külön stábokat foglalkoztatva sokkal professzionálisabbá teszik a folyamatot annak érdekében, hogy irányítani tudják az ingyenes hirdetési felületet. A politikusok kihasználva a mediatizáció automatizmusát tehát önreprezentációba és önközvetítésbe kezdenek, mely a politikai önmediatizáció jelenségével írható le.⁴⁵ Azonban feltehetjük a kérdést, hogy az önmediatizáció, hogyan is kapcsolódik a populista politikai kommunikációs stílushoz. A válasz egyszerű, hiszen a felület népszerűsége és elterjedése miatt a populizmus egyik alapcélját tudják megvalósítani a politikusok: egyszerű nyelvezetű, üzeneteikkel egyszerű megoldásokat kínálnak, képesek nagy tömegeket mobilizálni, szólni tudnak a régi választóikhoz, ugyanakkor új támogatókat is tudnak toborozni.

A mediatizáció és önmediatizáció jelenségének és a populista politikai kommunikáció kapcsolatát vizsgálva az elemzések hangsúlya a pártok üzeneteinek vizsgálatától fokozatosan a politikusok üzeneteinek vizsgálatára tevődött át. Ilyen elemzési kör lehet az, amikor a politikusok a szavazatok megszerzésének maximalizálása érdekében, gyakran a közérthetőségre hivatkozva, egy sokkal bulvárosabb stílusban közvetítik üzeneteiket. Természetesen az egyszerűbb, közvetlenebb nyelvhasználat nem kizárólagos összetevője a populista politikai kommunikációnak, azonban ha a kommunikátor egyszerű és közvetlen megoldásokat ajánl, az már gyanakvásra adhat okot.⁴⁶ Ekkor már a kommunikátor szándéka nem csupán a közérthetőségre korlátozódik, hanem tendenciózusan az üzenetek leegyszerűsítése, gyakran két pólusúvá tétele mellett az igazi cél, a figyelem felkeltése kerül előtérbe. Ehhez pedig a bulvár nyelvezet kiválóan illeszkedik. A különböző szimbólumok (nyelvhasználat, öltözködés, gesztusok) segítségével közvetítik a „nép gyermeke”, „nem az elit tagja” üzeneteket. A populista politikai kommunikáció ilyen értelmezésével pedig közelebb kerülünk a figyelemalapú politika megértéséhez.⁴⁷

IV. Konklúzió

A fentiekben tehát választ kaphattunk arra, hogy a populizmus különböző esetekben lehet építő és destruktív jellegű a demokrácia épségére nézve. Ez függhet az adott államban lévő demokrácia konszolidáltságának fokától, de attól is, hogy az adott populista politikai szereplő ellenzékben vagy éppen kormányon van-e. Emellett bár az európai populizmust vizsgáló szakirodalom főként károsnak és üldözendőnek ítéli meg a populizmust, ugyanakkor ez a hosszú távú jelenség egyben elősegíti a különböző politikai rendszerek megújulását is. Mindazonáltal szélsőséges ideológiák mentén veszélyeztetheti a liberális és demokratikus értékeket. Az azonban kétségtelen, hogy a populistának tartott pártokra szavazók nem a demokrácia ellen szavaznak, csupán annak hiányosságára hívják fel a figyelmet, így a populizmus térnyerését egy ébresztőóra csörgéséhez lehetne legjobban hasonlítani, mely felhívja a figyelmet az adott demokratikus rendszer

⁴⁵ MERKOVITY NORBERT: *Az önmediatizáció jelensége az online politikai kommunikációban*. Politikatudományi szemle 2016/25/2. 111–132. pp.

⁴⁶ CANOVAN 1999, 5. p.

⁴⁷ MERKOVITY NORBERT: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában: A politikai kommunikáció lehetséges értelmezései napjainkban*. Médiatudományi Intézet. Budapest, 2018. 112–113. pp.

deficitjére. Más kérdés azonban az, hogy ha nem nyomjuk ki az ébresztőt, az a későbbiekben komoly, elhúzódó fejfájást okozhat.

A populizmus fogalmi meghatározásainak három elkülöníthető vetületét mutattam be, melynek segítségével közelebb kerülhetünk a populizmus fogalmának megismeréséhez. Alapvetően a három értelmezési keretrendszer különböző oldalakról közelíti meg a jelenséget. Politikai stratégiaként a populizmus egy mobilizációs eszköz, mely egy kellően karakteres vezér irányítása alatt valósul meg. Azonban nem szabad elfelejteni, hogy bár irányvonalaiban helyenként egyeznek a populista stratégiák, de ezek az eltérő ideologikus háttérrel rendelkező politikai szereplők körében eltérő politikákat eredményeznek. Ideológiaként értelmezve egy világos, jól behatárolható kört alakítanak ki az elemzők, melyben a politikai spektrum minden oldaláról, a politikai szereplők fő ideológiájához kapcsolódva manifesztálódik a populizmus, mely a társadalmat két antagónisztikus csoportra osztja. Ezt a kört azonban a jelenleg uralkodó populista trendnek köszönhetően ki kell szélesíteni és újra kell értelmezni. A populista/nem-populista szembeállítás ezekben az elemzésekben gyakran megbélyegző, elítélő jelleget ölt, pont amiatt, hogy egy szélsőséges ideológia vonzatában értelmezik, miközben ahhoz, hogy tudományosan tudjuk vizsgálni a jelenséget, talán tanácsosabb lenne azt semlegesként kezelni. Erre talán a legjobb megoldás az, ha kommunikációs stílusként kezelve jutunk arra a megállapításra, hogy a jelenlegi politikai szereplők kommunikációjában egy új trend, a populista stílus nyer egyre nagyobb teret.

A definíciós hasonlóságok ellenére, különbségek figyelhetők meg a három értelmezési irányú kutatóinak elméleti, de legfőképpen kutatás módszertani szemléletében. Talán a legfeltűnőbb ilyen különbség az az elemzés tárgyául szolgáló egységekben, illetve a méréshez szolgáló rendszerek felállításában keresendő. Stratégiai eszközként vizsgálva a populizmust, jellemzőbben eredményeinek elemzésére fókuszáló kutatásokkal találkozhatunk. Ideológiaként értelmezve a jelenség a politikai szereplők részévé válva definiál bizonyos szereplőket populistának vagy éppen nem-populistának. Ezzel a két szereplős értelmezéssel szemben, amennyiben a populizmusra egy fajta politikai kommunikációs stílusként tekintünk, akkor a kutatás módszertanban az elemzések köre sokkal fókuszáltabban a politikai kifejeződés specifikumaira koncentrálnak.

GERGŐ HAJZER

THE CONSTRUCTION FRAMEWORKS OF POPULISM

(Summary)

Abstract: Populism, populist. Maybe the two most commonly known and applied words in articles nowadays in the field of political science. The current wave of populist political actors such as Trump, Le Pen, Orbán or Grillo have triggered the redefinition of a long-term used phenomenon. In my paper I argue that populism can be both a destructive and an innovative element of the democratic systems. Then I turn my attention to the possible definitions of populism. Reviewing the literature I have concluded that the three main possibilities of defining the phenomenon are: (1) populism as an ideology, (2) populism as a tool or strategy, (3) populism as a political communication style. Meanwhile all three dimension are widely used and criticized applying them at the same time would definitely cause misunderstandings and misconceptions. As a “thin-centered” ideology populism tends to be stuck with radical ideologies thus making it to be feared and dangerous. Meanwhile as a tool of mobilization the analysis focuses more on the output of populist strategies. As a communication style the whole concept of the word populism should be forgotten as an ism instead of it the main focus is on defining populist elements in the communication of political actors. However applying the latter possibility one could discuss all parties as populists but with different types or with different levels, it is still better strategy then only identifying who is populist. It can give us a more detailed picture about the use of populist rhetoric not to mention that it makes the whole concept of populism neutral.